

SYSTEMEN LAGOM

VARFÖR HAR VI SÅ MÅNGA RESTRIKTIONER KRING ALKOHOLEN I NORDEN?

Sveriges, Norges och Finlands restriktiva alkoholpolitik under i princip hela 1900-talet är i ett internationellt perspektiv unik.

Restriktionspolitiken och de statliga alkoholmonopolen i Sverige, Norge och Finland har ofta setts som en väsentlig del av den nordiska välfärdsstaten, vilket skulle förklara den folkliga acceptansen och systemens förmåga att överleva.

Den första fråga man dock måste ställa sig är: Vad innebär det egentligen att supa? Denna något retoriska fråga är lika enkel som intressant, eftersom det bara är relevant att vara nykterist i en kontext där alkoholen upplevs som problematisk. När och i vilken social, politisk, religiös, ekonomisk och kulturell kontext upplevs alkoholen som ett problem, något som skapar oordning och stör den tänkta harmonin och samhällsutvecklingen, och vars lösning är av sådan vikt att den inte kan eller bör överlämnas till varje individ att själv bestämma över, utan blir en

angelägenhet för statsmakten? Varför uppfattades supandet och onykterheten som ett samhällsproblem och blev en politisk fråga just i slutet av 1800-talet, och varför är det i Sverige, Norge och Finland som politiseringen och den restriktiva alkoholpolitiken får sitt största genomslag?

Av avgörande politisk betydelse för att förstå den tidsmässiga koncentrationen av den restriktiva alkoholpolitikens införande är försörjningsproblemen under och efter första världskriget. Krigets sociala och politiska konsekvenser skapade utrymme för en regleringspolitik och ett mer generellt och omfattande statligt ingripande. Därmed ökade möjligheterna att fatta socialpolitiskt radikala beslut. Oaktat vissa lokala och regionala förbud och restriktioner är det i kölvattnet av första världskrigets sociala och politiska oro, med påföljande dyrtid och allmänna försörjningskriser, som nationella och statligt kontrollerade restriktionssystem och förbud införs.

Nationalismen och de protektionistiska strömningarna bidrog också till ökade möjligheter att föra en nationellt inskränkt alkoholpolitik.

Denna mer generella utgångspunkt är viktig, men kan förvisso inte förklara varför Sverige, Norge och Finland är de länder i Europa som mest konsekvent inför, behåller och vidareutvecklar de restriktiva systemen i drygt tre kvarts sekel.

PROTESTANTISM OCH SPRITKULTUR

Amerikanen Harry G. Levine är den forskare som mest intresserat sig för vad han kallar "temperance cultures" i ett komparativt perspektiv. Levine lyfter fram två områden som han definierar som nykterhetskulturer: en engelskspråkig med Förenta staterna, Canada, Storbritannien, Australien och Nya Zeeland och en nordskandinavisk bestående av Sverige, Norge, Finland och Island. Hans jämförelse grundar sig på förhållandena under främst 1800-talet och åren kring sekelskiftet 1900.

Levine väljer att lyfta fram två faktorer som han menar var utmärkande för dessa två nykterhetskulturer; i dessa länder dominerade starkspriten och de var till övervägande delen protestantiska. Att inte en av dessa faktorer var tillräcklig belyses av bl. a. Polen och Ryssland där den övervägande delen av alkoholkonsumtionen utgjordes av starksprit, men där protestantismen hade föga inflytande, varför dessa länder också fick en obetydlig nykterhetsrörelse.

Även om man accepterar Levines tes om protestantism och utbredd spritkultur som grund för dessa två nykterhetskulturer förklarar detta knappast varför den engelskspråkiga kulturen får

en mer liberal alkoholpolitik, medan den nordskandinaviska kulturen, från i grova drag 1920-talet fram till 1990-talets mitt, får stränga restriktions-system med en starkt begränsad och statligt kontrollerad försäljning och produktion av alkohol.

Finns det då andra mer specifikt nordiska faktorer som hjälper oss att förstå de uppenbara skillnaderna mellan det nordskandinaviska och engelskspråkiga området?

NYKTERHETSKULTUR OCH NYKTERHETSRORELSE

I det nordskandinaviska området är nykterhetsrörelsen – eller möjligen nykterhetsvänliga lobbygrupper – påtagligt stark och politiskt inflytelserik under hela 1900-talet, medan densamma i det engelskspråkiga området (främst Storbritannien, Canada, Australien och Nya Zeeland) förlorar inflytande redan vid sekelskiftet 1900, för att definitivt försvinna från den politiska arenan efter det amerikanska förbudets misslyckande.

På ett övergripande plan kan knappast kopplingen mellan dessa nykterhetskulturer och en relativt stark, om än mångskiftande nykterhetsrörelse, och de länder där alkoholpolitiska restriktioner införs, ifrågasättas. Vid en analys av utvecklingen i Sverige, Norge och Finland framträder emellertid en bild som reser ett antal mer principiella frågor.

I Sverige och Norge utvecklades nykterhetsrörelsen till en bred och medlemsmässigt stark folkrörelse. I Sverige nådde rörelsen sin kulmen 1910 då i runda tal drygt 360 000 personer var organiserade nykterister. I Norge hade den profana nykterhetsrörelsen vid samma tid närmare 190 000

medlemmar. Tillsammans med de frikyrkliga samfund som krävde nykterhet av sina medlemmar blir resultatet att drygt tio procent av Norges vuxna befolkning organisatoriskt stod bakom nykterhetstanken. Det intressanta är att nykterhetsrörelsen genom en rad samarbetsorganisationer, oaktat vikande medlemssiffror, vidmakthåller ett mycket starkt politiskt inflytande både i Sverige och Norge.

I Finland var däremot den organiserade nykterhetsrörelsen svagare som folkrörelse betraktat, men blev istället betydelsefull för skapandet av en finsk nation, och en naturlig del av statsmakten. Nykterhetstanken fick formen av en bred finsknationell och social rörelse, för att senare bli en i hög grad integrerad del av den finska arbetarrörelsen.

Det analytiska begrepp som bör användas för att tolka och förstå de restriktiva alkoholpolitiska systemens införande de första decennierna av 1900-talet är då snarare nykterhetstankens genomslag än själva nykterhetsrörelsen. Ett brett folkligt och politiskt stöd för en mer universell nykterhetstanke är då mer än en organiserad nykterhetsrörelse av avgörande betydelse för att driva igenom en restriktiv alkoholpolitik.

Innan jag försöker svara på den mer svårfångade frågan varför vi får en restriktiv alkoholpolitik i Norden, skall jag ge en kortfattad bakgrundsbeskrivning till hur restriktionssystemen växte fram i Sverige, Norge och Finland.

DEN NORDISKA

NYKTERHETSKULTUREN

Sverige. År 1911 tillsatte den liberala regeringen Staaff en nykterhetskommitté med uppgift att lösa både frågan om lokalt veto och rusdrycksförbud.

Medan nykterhetskommittén arbetade med sin första uppgift, att lägga fram förslag till lokalt veto och en försäljningsreform, visade Stockholmsläkaren Ivan Bratt genom praktisk handling hur hans system skulle fungera. Till skillnad från förbuds-rörelsen ville Bratt undvika ett förbud, eftersom det aldrig skulle gå att upprätthålla. Han föreslog istället individuella restriktioner av inköpen och att det privata vinstintresset kopplades bort från rusdryckshandlingen. Genom det s.k. AB Stockholmssystemet, under ledning av Bratt, infördes i Stockholm ett individuellt restriktionssystem med s.k. motböcker, med en kvantitetsbegränsning till 12 liter per kvartal från och med den 26 februari 1914.

Det är dock viktigt att komma ihåg att inköpsrestriktionerna bara gällde försäljningen i bolagets egna butiker. Den privata vin- och sprithandeln var inte lagd under motbok. Som en av sina huvuduppgifter såg Bratt därför att eliminera det privata vinstintresset. Bratt föregrep lagstiftningen genom att successivt köpa upp de privata handlarnas firmor. Parallellt arbetade Bratt också med att koncentrera partihandeln. Detta skedde genom det i augusti 1917 bildade AB Vin- & Spritcentralen.

Vid riksdagen 1917 stod striden återigen het om nykterhetskommitténs förslag till lokalt veto och en ny försäljningslagstiftning. Efter en rad återremisser och voteringar beslutade riksdagen att anta den brattska försäljningsförordningen. Rusdrycksförsäljningsförordningen skulle tillämpas från 1/1 1919 och de privata vinhandlarna förbjöds därmed att sälja direkt till allmänheten. I princip hade den privata rusdrycksförsäljningen då redan upphört genom Bratts långtgående uppköp av de privata handelsfirmorna.

Den 5 augusti 1920 presenterades nykterhetskommitténs förslag till förbudslag, som om den antogs skulle innebära att ett allmänt rusdrycksförbud infördes i Sverige. Förbudet skulle gälla alla alkoholvaror som innehöll mer än 2,25 viktprocent alkohol.

Riksdagsbeslutet skulle föregås av en rådgivande folkomröstning eftersom det ansågs omöjligt att upprätthålla ett förbud som inte ”vilade på folkflertalets tydligt uttalade vilja”.

Trots den förmodade förlusten vann förbudsmotståndarna en knapp seger med 51 procent mot 49 procent. Det brattska restriktionssystemet med motbok och statligt monopol hade därmed definitivt segrat.

Finland. Den finska förbudslagen stadfästes av den ryska regeringen Kerenskij den 29 maj 1917. Förbudslagen skulle träda ikraft efter två år och från den 1 juni 1919 gällde således ett allmänt lagstadgat rusdrycksförbud för alkoholhaltiga drycker över två viktprocent i den nya republiken Finland.

I likhet med Förenta staterna åstadkom knappast det finska förbudet de nykterhetseffekter som lagstiftarna åsyftat. Även om den faktiska alkoholkonsumtionen under förbudstiden är svår att uppskatta, ersattes i stort den legala konsumtionen med en illegal konsumtion, som underhölls genom stora mängder smuggelsprit från främst Estland. Även missbruket av receptbelagd sprit ökade, vilket också gällde antalet anhållna för fylleri i städerna. Mot förbudet talade också de försämrade statsfinanserna genom minskade skatteinkomster och störningar i utrikeshandeln med de vinexporterande länderna i södra Europa. När statsfinanserna kraftigt försämrades

och budgetunderskottet ökade i slutet av 1920-talet fann kraven på att upphäva förbudet för att via alkoholskatten bättra på statens finanser allt fler anhängare. De enorma budgetproblemen 1931–32 kopplade till diskussionen om ett stort lån från Frankrike, där den finska regeringen erbjöd sig att avskaffa förbudet för att få lånet beviljat, ledde till det finska förbudets fall. Under trycket av en allt starkare folklig opinion mot förbudet genomfördes den 29–30 december 1931 en folkomröstning. Drygt 70 procent röstade för förbudets upphävande och den 5 april 1932 öppnade åter de finska alkoholbutikerna.

Den finska förbudslagen ersattes med en lag som reglerade handhavandet med all alkohol överstigande 2,25 viktprocent. Handeln monopoliserades och överläts till ett statligt bolag, Alko (Alkoholbolaget). Import och försäljning sköttes av bolaget självt, medan tillverkning och utskänkning även kunde överlätas på privata företag. Tillverkningen av maltdrycker överlämnades till privatägda bryggerier.

Norge. I likhet med det stora flertalet av de länder som direkt eller indirekt drabbades av dyr- och kristiden under första världskriget, infördes i Norge restriktioner rörande försäljning och tillverkning av rusdrycker. Från år 1916 gällde ett provisoriskt förbud mot brännvin och vin över 12 procents alkoholhalt. En konsultativ folkomröstning rörande en permanentning av det under kriget rådande förbudet hölls den 5–6 oktober 1919. En majoritet på 62 procent röstade för ett bibehållande, varför stortinget beslutade att det provisoriska förbudet skulle permanentas.

År 1922 inrättades ett centralt statligt bolag – A/S Vinmonopolet

– som fick till uppgift att sköta handeln med vin (under 14 volymprocent). När starkvinsförbudet upphävdes 1923 hamnade också denna försäljning under Vinmonopolets koncession. Diskussionen om förbudets nykterhetseffekter var också livlig och en uppmjukning av förbudsbestämmelserna skedde alltså successivt under 1920-talets början. Den 18 oktober 1926 anordnades en ny folkomröstning och resultatet blev att en majoritet på knappt 56 procent röstade för dess avskaffande. Brännvinsförbudet upphävdes formellt genom den år 1927 antagna ”rusdrikkloven” och försäljning av brännvin påbörjades den 2 maj 1927. Vinmonopolet fick nu monopol på import, partihandel, tillverkning och senare också försäljning av brännvin och vin.

För att ge ett perspektiv på denna nordiska restriktionspolitik skall jag något beröra utvecklingen i Danmark; det nordiska land som valde en annan väg än den restriktiva alkoholpolitikens.

Danmark. År 1917, under första världskrigets råvarubrist, genomfördes mycket omfattande skattehöjningar på spritdrycker, åtgärder som getts namnet ”det danske system”. De nykterhetspolitiska bevekelsegrunderna stod dock i skuggan av statsmaktens intresse för ökade skatteinkomster. Effekten blev emellertid att konsumtionen av spritdrycker minskade drastiskt – från 8,5 liter/invånare till 0,4 liter. Spritdryckernas relativa andel av alkoholkonsumtionen sjönk därmed från 75 procent vid första världskrigets utbrott till 12 procent år 1918.

Det danska exemplet är intressant av flera skäl. I motsats till de övriga nordiska länderna väljer man radikala skattehöjningar istället för långtgående

restriktioner. Ur nykterhetssynpunkt blev resultaten mycket framgångsrika, även om denna effekt inte primärt var lagstiftarnas avsikt. Det är också intressant att konstatera att skattehöjningen på ett radikalt sätt påverkade och förändrade den danska dryckeskulturen. Är det kanske så att den danska ölkulturen snarast är en politisk skapelse genom starka påtryckningar från den mäktiga danska bryggeriindustrin och inte en bärande del av en uråldrig dansk folksjäl och dansk gemytlighet som de nog själva vill hävda?

Denna översikt ger vid handen att de restriktionssystem som infördes i Sverige, Norge och Finland var påfallande lika till sin struktur. Även om systemens tillkomsthistoria skiljer sig åt är den restriktiva grundtanken och principen om att avskaffa det privata vinstintresset inom alkoholhanteringen densamma: statligt kontrollerad och monopoliserad import, export, försäljning och produktion av alkohol över en viss volymprocent, kanaliserad via Systembolaget/AB Vin- & Spritcentralen respektive Alko och Vinmonopolet.

Som Kjetil Bruun och Per Frånberg konstaterar kan Sverige i detta perspektiv ses som ”exportör av alkoholpolitiska idéer”. Inte bara Norge och Finland tog efter huvuddelarna av det svenska restriktionssystemet. Även flera amerikanska delstater kom efter förbudets upphävande att monopolisera alkoholhanteringen efter kontakter med och uppgifter om hur de alkoholpolitiska systemen i de nordiska länderna fungerade.

Varför får vi då dessa restriktionssystem i Sverige, Norge och Finland? Tidigare diskuterades protestantism och spritkultur som mer övergripande faktorer för att peka ut de två nykterhetskulturerna samt betydelsen av en

stark opinion bakom en mer generell nykterhetstanke. Det är nu dags att lite mer detaljerat försöka analysera och förklara utvecklingen i Sverige, Norge och Finland.

”ATT DRICKA MINST
MEN SUPA VÄRST!”

Det kan vid ett första påseende förefalla rimligt att se en koppling mellan hög alkoholkonsumtion och nykterhetsrörelsens framväxt och kraven på förbud och restriktioner. Tränger man något djupare in i denna problematik visar sig dock denna koppling av flera skäl felaktig. Den sammanlagda brännvinskonsumtionen var i de nordiska länderna stadigt sjunkande från cirka mitten av 1800-talet. De absolutistiska nykterhetsorganisationerna bildades således och växte sig starka när alkoholkonsumtionen visat en kraftigt nedåtgående trend under flera decennier och när densamma i en europeisk jämförelse var mycket låg.

Rent kvantitativt är det lätt att konstatera att det inte finns något positivt samband mellan den sammanlagda alkoholkonsumtionens storlek, den moderna, absolutistiska nykterhetsrörelsens framväxt och krav på restriktioner. Om man jämför den registrerade alkoholkonsumtionen i liter ren alkohol per invånare perioden 1906–1910 i de nordiska länderna och ett antal europeiska stater framträder en intressant bild: Finland 1,5, Norge 2,4, Sverige 4,9, Danmark 6,8, Storbritannien 9,7 och Frankrike 21,9. Tittar man däremot på den procentuella andelen spritdrycker av totalkonsumtionen framträder en annan bild: Danmark 76 procent, Finland 75, Sverige 74, Norge 60, Storbritannien 22 och Frankrike 16 procent.

Om nu inte en omfattande alkoholkonsumtion varit avgörande för de nordiska restriktionssystemens tillkomst, finns det då något fundamentalt drag i den nordiska spritkulturen som uppenbart gjort detta drickande mer socialt skadligt, eller att det i vart fall uppfattats som mer skadligt?

Att de nordiska länderna dominerats av en spritkultur är fullt riktigt. Problemet med denna generalisering är att Danmark då avviker från sambandet spritkultur-restriktionssystem. Det förefaller också vetenskapligt snävt att enbart se till spritkonsumtionens kvantitet, utan detta måste också kopplas till vad som benämnts ”socialt skadligt drickande”. Det är visserligen inte helt lätt att definiera när drickandet skall uppfattas som socialt skadligt. Själva acceptansen av alkohol och berusning är ju i sig en del av dryckeskulturen. Den allmänna uppfattningen är dock att dryckeskulturen i Sverige, Norge och Finland präglas av en låg totalkonsumtion, men ”råa” dryckesvanor i den meningen att spritkonsumtionen är mycket hög och tidsmässigt starkt koncentrerad och att den ofta leder till fylla, allmän oordning och våldsbrott. Drickandet sågs inte som en integrerad del av vardagen, utan förknippades med fest och därmed med gränsöverskridande berusning. Eller för att tala med Per Frånberg – även om vi dricker minst så super vi värst!

För att statistiskt något belysa denna faktor har jag valt att undersöka antalet inrapporterade fylleriförseelser/anhållna för fylleri. Statistiken är inte fullt ut enhetlig men ger i stora drag en mycket tydlig bild. Som mätpunkt har av praktiska omständigheter, då statistiken ibland är bristfällig, valts 1928. Mäter man per 1 000 invånare framträder följande bild: Finland 29,6, Norge 13,5,

Sverige 4,5, Danmark 2,3 samt Storbritannien och Frankrike som ligger klart under de danska siffrorna. Jämför man med den registrerade totalkonsumtionen har Finland lägst alkoholkonsumtion, men det i särklass största antalet fylleriförseelser. För Storbritannien och Frankrike är det precis tvärtom. I Finland var det förbudstid, vilket talar för att förbudet bidrog till en ökad kontrollpraxis.

En orsak till att ett mer ”okontrollerat” drickande utvecklades i Sverige, Norge och Finland var att antalet utskänkningsställen (krogar) drastiskt minskade decennierna före och efter sekelskiftet 1900 genom en medveten regleringspolitik. Krogen var av tradition en viktig del av den urbana arbetarkulturen och hade en stor både politisk och social betydelse. Krogen legitimerade också drickandet i ett socialt sammanhang, underställt mer informella normer. Det sistnämnda är inte minst tydligt i Storbritannien och Tyskland, medan utvecklingen i Sverige, Norge och Finland tvärtom skapade en stigmatisering av det offentliga drickandet och drickandet på krogar sågs som ett avvikande beteende.

För att nu ytterligare spetsa till frågan om alkoholkonsumtionen: skulle man inte rent hypotetiskt kunna vända på resonemanget och hävda att förbud och restriktioner endast kan införas i länder där man har en mycket låg alkoholkonsumtion. En hög konsumtion per capita innebär ju de facto att alkoholkonsumtionen är så utbredd i samhället, så socialt accepterad och så internaliserad i samhällets symbolspråk och kulturella system, att det inte finns varken politiska möjligheter eller någon politisk vilja att ingripa mot densamma. Är möjligen en av förklaringarna till att man lyckas införa och

under lång tid bibehålla de restriktiva systemen i Sverige, Norge och Finland istället den mycket låga alkoholkonsumtionen?

EN ”NORDISK MODELL”

Om vi nu tar steget över från kultur till politik, finns det då någon gemensam nordisk politisk kultur, en ”nordisk modell”, som kan hjälpa oss att förstå restriktionssystemens tillkomst?

Som det typiskt nordiska nämns oftast den starka statsmakten och de starka organisationerna; korporativismen. Modellen har också präglats av en stark socialdemokrati.

För att politiskt driva igenom förbud och restriktioner krävs en statsmakt som har intresse av att direkt och aktivt agera i socialpolitiska frågor. Utgångspunkten är att alkoholfrågan ansetts vara av sådan samhällelig betydelse att den förts upp på den politiska dagordningen, och på politisk grund avgjorts i de lagstiftande församlingarna.

Den nationella statsmaktens intresse för lösningen av den ”sociala frågan” åren kring sekelskiftet 1900 medförde att nykterhetsfrågan placerades i centrum av den politiska debatten, som ett lokus för lösningen av frågor kring både fattigdom, social misär, osedlighet och brottslighet. I ett historiskt perspektiv har staten haft en ytterst legitim roll i de nordiska länderna, och dess betydelse för skapandet av den restriktiva alkohopolitiken synes uppenbar.

Även om Sverige tycks vara det land i Norden som är mest präglat av korporativa politiska lösningar, kan med viss försiktighet analysens utgångspunkter och resultat överföras till en mer generell nordisk nivå. Dessa grundläggande drag av politisk samförståndskultur i de nordiska länderna – inte minst uttryckt

i det omfattande kommittéväsendet – är viktiga för att förstå handlingsmönster och politiska strategier hos både statsmakten, intresseorganisationerna och de politiska partierna.

Det känns i sammanhanget relevant att lyfta fram en passus i 1944 års nykterhetskommittés principbetänkande. Kommitténs slutsats var att ”anledningen till att ett så komplicerat system som det av Bratt föreslagna kunde genomföras och lagfästas relativt snabbt, torde i första hand ha varit att det av flertalet medborgare betraktades som en kompromiss mellan förbudet och den fria försäljningen.” Eller för att citera titeln på min avhandling: ”Systemet lagom”.

Kommitténs sammanfattning ger en intressant bild av hur restriktionssystemet skapats som en politisk kompromiss mellan välorganiserade och politiskt mäktiga intressen. Även vinmonopolets tillkomst i Norge har tolkats som en liknande politisk kompromiss. De generella nordiska dragen i denna kompromiss- och konsensusstrategi är tydliga. Att både Sverige, Norge och Finland väljer kompromissinriktade restriktionssystem, vilka blev till viktiga delar av den nya välfärdsmodellen, speglar i allt väsentligt en gemensam och dominerande politisk kultur där korporativism, samhällelig helhetsyn och konsensus varit av avgörande betydelse.

ARBETARRÖRELSE, LANDSBYGD OCH KVINNOR

Den nordiska nykterhetsrörelsen och dess krav på restriktioner och förbud var nära lierad med den politiska radikalismen och arbetarrörelsen. Det socialdemokratiska partiet utgör i både Sverige, Norge och Finland ryggraden

i dessa nykterhetspolitiska strävanden. Initialt i samarbete med liberala/frisinnade partier och senare också med de mer radikala krafterna inom arbetarrörelsen.

De socialdemokratiska partierna i Sverige, Norge och Finland inför samtliga krav på rusdrycksförbud i sina parti-program. Efter förbudsepoken stöder partierna istället restriktionssystemens bevarande.

För att belysa socialdemokratins avgörande betydelse för förbuds- och restriktionspolitikens seger i Sverige, Norge och Finland är det intressant att studera utvecklingen i Danmark. Till skillnad från de andra nordiska länderna kom socialdemokraterna i Danmark aldrig att enhetligt sluta upp bakom nykterhetsrörelsen och kraven på förbud och restriktioner. Den danska arbetarrörelsen etablerades i stor utsträckning före nykterhetsrörelsen, och använde därför inte som i övriga nordiska länder den senare som organisatorisk bas. De nära kontakterna med den tyska arbetarrörelsen, där ölet sågs som en ”arbetardryck”, förstärkte den danska arbetarrörelsens avståndstagande från nykterhetsrörelsen.

Det synes uppenbart att de svenska, norska och finska socialdemokraternas nära samarbete med nykterhetsrörelsen och partiernas ställningstagande för förbud och restriktioner var av avgörande betydelse för den restriktiva alkoholpolitikens etablerande i dessa länder. Detta förstärktes dels av att man vidhöll dessa krav långt efter det att den breda och till stor del folkligt förankrade förbuds- och restriktionsvågen ebbat ut, och dels av att socialdemokraterna i Sverige, Norge och Finland kom att spela en avgörande parlamentarisk roll från 1930-talet och framåt.

Nycterhetsrörelsens förskjutning från urbana och industriella miljöer till mer rurala miljöer är tydlig både i det skandinaviska området och i För-
enta staterna. I Sverige når exempelvis nycterhetsrörelsen sitt högsta sammanlagda medlemstal 1910. Det är i städerna som rörelsen tappar mark, den medlemsmässiga expansionen på landsbygden fortsätter till långt in på 1920-talet.

ANTAL RÖSTER FÖR FÖRBUD
I PROCENT VID FOLK-
OMRÖSTNINGARNA I SVERIGE
1922, NORGE 1926 OCH
FINLAND 1931

	<i>Stad</i>	<i>Landsbygd</i>
Sverige	33,0	57,3
Finland	21,4	30,2
Norge	30,3	51,7

Anm: Vid omröstningen i Finland 1931 fanns också ett tredje alternativ nämligen förbud enbart för brännvin, vilket dock endast fick drygt en procent av rösterna. I Sverige gällde omröstningen att ta ställning för eller emot införandet av ett förbud, medan omröstningarna i Norge respektive Finland gällde att rösta för eller emot förbudens upphävande.

Nycterhetstankens starka ställning på landsbygden och skillnaden mellan land och stad blir konkret och tydlig i samband med folkomröstningarna för/mot förbud i Sverige 1922, Norge 1926 och i Finland 1931. Vid den s.k. förbudsomröstningen i Sverige är skillnaden mellan land och stad markant. I Norge var över hälften av de röstande på landsbygden för ett fortsatt brännvinsförbud, medan bara var tredje stadsbo röstade för ett fortsatt förbud. Vid omröstningen i Finland är mönstret detsamma.

Sverige, Norge och Finland var också i relation till Danmark – där en stadskultur av kontinental typ utvecklades – svagt urbaniserade och länderna dominerades till långt fram under efterkrigstiden av landsbygdens livsformer och kultur, vilket kom att prägla både kulturformer och institutioner. Nycterhetstanken och kraven på en restriktiv alkoholpolitik utmanades under decennierna efter andra världskriget av en allt mer accentuerad urban kultur och livsform med en mer liberal syn på tillgänglighet, där alkoholförtäring blev en viktig del av umgängeslivet och nöjeskulturen.

Kettil Bruun visar också i sina senare undersökningar på ett positivt samband mellan hög urbaniseringsgrad och ökad alkoholkonsumtion. Skillnaderna mellan stad och landsbygd vad gäller synen på och acceptansen av den restriktiva alkoholpolitiken är mycket tydlig. Landsbygdens starka ställning i Sverige, Norge och Finland torde därför ha spelat en mycket viktig roll för förbuds- och restriktionspolitikens etablering och vidmakthållande.

Det är utan tvekan så att kvinnorna i de nordiska länderna relativt sett har haft en mycket stark politisk ställning. Detta blir uppenbart vid en jämförelse med de katolska länderna, men är också tydligt i jämförelse med flertalet av de protestantiska länderna. Kvinnlig rösträtt infördes i Finland 1906, Norge 1913, Danmark 1915 och i Sverige 1921. Kvinnorna hade en lägre alkoholkonsumtion än männen och många av de politiskt aktiva kvinnoorganisationerna hade en mycket positiv inställning till rusdrycksförbud och andra restriktioner på det alkoholpolitiska området. Detta har varit viktigt för att få politiskt stöd och acceptans för restriktioner.

Sammanfattningsvis kan därför konstateras att en i grunden nykterhetsvänlig och politiskt inflytelserik arbetarrörelse, en relativt låg urbaniseringsgrad och en dominerande landsbygdskultur samt ett omfattande kvinnligt politiskt engagemang varit av avgörande betydelse för de nordiska restriktionssystemens etablerande och vidmakthållande.

ALKOHOL, ARBETE OCH KAPITAL

Tidigare resonerade jag kring sambandet mellan en låg alkoholkonsumtion som grund för möjligheten att införa restriktiva system, med utgångspunkt i alkoholen som en viktig del av ett samhälles symbolspråk och kulturella system. Det är också rimligt att tänka sig ett starkt samband mellan omfattningen av alkoholindustrins national-ekonomiska betydelse såsom skatteobjekt och som viktig exportindustri och möjligheten att införa restriktiva alkoholpolitiska system. Till detta bör också kopplas alkoholindustrins betydelse vad gäller ekonomisk omsättning och antalet sysselsatta. Hypotesen blir då att ju större och viktigare alkoholindustrin är som skatteobjekt, ur export-synpunkt och vad gäller antalet sysselsatta desto svårare ter sig möjligheten att politiskt driva igenom en restriktiv alkoholpolitik.

Det är ett närmast självklart konstaterande att bryggeri-, vin- och spritindustrin är av stor ekonomisk betydelse i länderna på den europeiska kontinenten, men också i Danmark, i jämförelse med Sverige, Norge och Finland. Deras ekonomiska och politiska inflytande blir därför också av betydande vikt.

Att den restriktiva alkoholpolitiken i Sverige, Norge och Finland sammanfaller med en i jämförelse med övriga

Europa ekonomiskt mindre betydelsefull alkoholindustri, både vad gäller antalet anställda, skatte- och exportinkomster, är därför en viktig förklaring till att dessa system kunde etableras och vidmakthållas under så lång tid.

DEN "NYA" MÄNNISKAN

Det är tydligt att nykterheten som tankefigur utgjorde en fundamental del av det "moderna projektet" och den "sociala ingenjörskonsten". Det finns en klar och tydlig koppling mellan en skötsamhetskultur och det moderna samhällsprojektet.

Under 1900-talets första decennier sker en medikalisering och ett förvetenskapligande av hela den s.k. sociala frågan. Läkarvetenskapen fick ett tolkningsföreträde och i samarbete med politiker, byråkrater och experter (sociala ingenjörer) utvecklades inom ramen för professionalism och rationalism en socialpolitik där några utvalda menade sig besitta särskild kunskap för att lägga andra människors liv till rätta. Vetenskapen gav inte bara metoder och svar, utan den gav också legitimitet åt de politiska besluten. Att alkoholpolitiken i mer vid mening tillsammans med barnuppfostran, steriliseringspolitik, fattigvård, fångvård m. m. kan infogas i denna moraliska diskurs är tydligt. Jag skulle snarast säga att nykterhetsfrågan är "pådrivande" i denna utveckling.

Den sociala ingenjörskonsten fick sina mest konkreta uttryck i den svenska folkhemspolitiken – personifierad genom makarna Myrdal – men grunddragen återfinns mer eller mindre tydligt i samtliga nordiska länders välfärdssystem. Experternas betydelse för utformningen av den nordiska alkoholpolitiken belyses av den medicinska vetenskapens stora inflytande både på

ett opinionsbildande plan och i beslutandeprocessen: läkaren Ivan Bratt som lade grunden till motbokssystemet och desintresseringen i Sverige, läkaren och alkoholforskaren Johan Scharffenberg och professorn i psykiatri Ragnar Vogt i Norge, alkoholforskaren dr. Matti Helenius-Seppälä och medicine doktorn A.A. Granfelt i Finland, var samtliga inflytelserika ”alkoholreformatorer”.

Det var främst den progressiva socialdemokratin som var bärare av idén om att man med vetenskaplig rationalitet och exakthet kunde genomföra den sociala utopin om folkhemmet och arbetarklassens upphöjande både fysiskt, moraliskt och intellektuellt. Kanske var det så att de sociala ingenjörerna ”blev” socialdemokrater för att bäst kunna genomföra sina program. Utopin om folkhemmet blev i sina olika uttrycksformer nyktert, rent och prydligt. Det är därför knappast någon tillfällighet att tron på den sociala ingenjörskonsten och ”tillrättläggandet” av människors liv, väl sammanfaller med en restriktiv och kontrollerande alkoholpolitik och en politiskt dominerande socialdemokrati.

TILL SIST

Det har blivit dags att sammanfatta och knyta samman dessa ibland rätt lösliga trådar! Hur skall man då svara på frågan: ”Varför var Sverige, Norge och Finland de enda länderna i världen som fick nationella restriktiva alkoholpolitiska system?” En rad faktorer och perspektiv som på olika sätt implicerar svar eller möjligen delsvar på denna långt ifrån enkla fråga har jag berört i denna artikel. Skillnader mellan de tre restriktionsländerna finns och är i vissa fall tydliga. Denna komparativa ansats

har emellertid för avsikt att i första hand lyfta fram de påtagliga likheterna för att förstå restriktionssystemens framväxt.

Protestantism och spritkultur är som sagts nödvändiga faktorer för att peka ut de engelskspråkiga och nordskandinaviska nykterhetskulturererna, men inte tillräckliga för att förklara de nordiska restriktionssystemens etablerande.

Utan ambitionen att värdera deras inbördes betydelse för utvecklingen vill jag avslutningsvis peka på några mer generella faktorer som jag menar varit av stor betydelse för etableringen och vidmakthållandet av de nordiska restriktionssystemen:

- Restriktionssystemets grund med statliga monopol och principen om att avskaffa det privata vinstintresset inom alkoholhanteringen är en svensk skapelse. Systemet var en politisk kompromiss och utvecklades i en svensk kontext, men att det också infördes och accepterades i Norge och Finland visar på tydliga likheter länderna emellan. Att de kompromissinriktade restriktionssystemen blev viktiga delar av den nya välfärdsmodellen, speglar i allt väsentligt en gemensam och dominerande politisk kultur – en nordisk modell – där staten haft en legitim roll och där korporatism, samhällelig helhetssyn och konsensus varit av avgörande betydelse. I denna nordiska modell gavs också kvinnorna relativt stort politiskt utrymme vilket var en bidragande orsak till restriktionssystemens tillkomst.

- I både Sverige, Norge och Finland spelade arbetarrörelsen och socialdemokratin en avgörande roll för etablerandet av förbud och restriktioner. I motsats till arbetarrörelsen i övriga Västeuropa vidmakthöll man dessa krav

och de socialdemokratiska partierna kom att spela en avgörande politisk-parlamentarisk roll vid skapandet av denordiskavälfärdssystemen. Socialdemokratins bejakande av det moderna projektet genom statlig kontroll, en intervenerande socialpolitik, byråkratisering, professionalisering och medicalisering gav ramarna och metoderna och resultatet blev ett restriktivt alkoholpolitiskt system.

- Den relativt svaga ekonomiska betydelsen av produktion, distribution och försäljning av alkohol skapade utrymme för statligt ingripande och restriktioner; ett restriktionssystem som i allt väsentligt var en kompromiss mellan ekonomiska och fackligt-politiska krav och den organiserade och politiskt inflytelserika nykterhetsrörelsen.

- I Sverige, Norge och Finland dominerade landsbygdens kultur- och livsformer. Detta är speciellt tydligt i Finland. Den relativa avsaknaden av mer drogliberala urbana miljöer långt fram i efterkrigstiden har varit av stor betydelse för den restriktiva alkoholpolitikens etablerande, vidmakthållande och sociala acceptans.

- Genom avsaknaden av en grundläggande vardaglig dryckeskultur och sociala former av drickande blev aldrig alkoholen en betydelsefull och bärande del av samhällets symbolspråk och kulturella system. Alkoholen förknippades istället med gränsöverskridande och hedonism och nykteristernas starka negativa symboliska bild av alkoholen som roten till allt ont stod stark och skapade politiskt utrymme och social acceptans för kontroll, disciplinering och ett restriktivt system.

I detta föredrag har implicit ytterligare en fråga tangerats vid ett antal tillfällen, nämligen varför man i dessa tre länder behåller de grundläggande delarna av denna restriktiva alkoholpolitik fram till EU-anpassningens 1990-tal. Det finns inte här utrymme att mer detaljerat behandla denna omfattande fråga. Sist och slutligen vill jag bara understryka att orsaken till att de grundläggande delarna av den restriktiva alkoholpolitiken idag utmanas inte endast kan förklaras av en anpassning till övriga Europa. En värdeförskjutning av frihetsbegreppet har lett till att den "fostrande statens politik" (dit både alkohol och TV-monopolen kan föras) med uppgift att fostra skötsamma och dugliga samhällsmedborgare, har förlorat makt och trovärdighet. Därmed är stödet för att politiskt styra människors beteenden mycket svagare. Konsumenterna har hamnat i centrum och politik handlar idag mer om att tillfredsställa deras behov. Fram tonar därmed en bild som är en tydlig kontrast till tiden från sekelskiftet fram till 1980-talet, då en disciplinerande och moraliserande diskurs på ett pregnant sätt präglade Sverige, Norge och Finland; en "skötsamhetskultur" som skapade politisk legitimitet och en folklig acceptans för de restriktiva alkoholpolitiska systemen.

Anm: I denna artikel presenteras i starkt reducerad form de forskningsresultat som publicerats i artiklarna "Sources of the Nordic Solutions", i *Broken Spirits. Power and Ideas in Nordic Alcohol Control* (Eds. Pekka Sulkunen et al, 2000) och "Alkoholpolitik i en nationell och kulturell kontext. De nordiska restriktionssystemen i ett historiskt och komparativt perspektiv", i *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia* Nr 82, 2001. För utförliga referenser och kommentarer hänvisas till dessa artiklar.